

din vestul Moesiei Inferior

Acțiunile de cercetare și de inventariere a bunurilor culturale aflate în colecțiile bucureștene duc uneori la descoperiri neașteptate, fie prin valoare, fie prin ineditul lor. În această ultimă categorie se inseră și cele cîteva sculpturi asupra cărora mă voi opri mai departe, aflate în colecția Cornelius Bălăcescu, membru marcant al Societății numismatice române. Aceasta, cu simjul datoriei omului de cultură și cu pasiunea iubitorului de antichități, a strîns o serie de obiecte — mărturii ale trecutului, de diferite categorii (anelte, ceramică, sculpturi, podoabe etc.), salvindu-le de la dispariția, poate definitivă, din circuitul cultural și științific al vestigilor lumii antice¹.

Locul descoperirii pieselor care fac obiectul prezentării de față, nu poate fi foarte bine precizat. După spusele colecționarului, sculpturile, ca și alte obiecte antice pe care le deține, au fost găsite într-o zonă din apropierea Dunării, în nord-vestul R. P. Bulgaria, între râul Lom (Almus în antichitate) și orașul Russe, deci în vecinătatea Ilmesului moesic, cuprins între vechile centre urbane romane Oescus (azi Ghighen) și Sexaginta Prista (azi Russe). Sculpturile provin, după factură și reprezentări, de la periferia orășelor sau, mai degrabă, din mediul rural al acestei zone care avea strînsă legături etnice, economice, administrative, militare și culturale cu ținuturile învecinate din nordul Dunării și din spre răsărit, adică cu teritoriile din țara noastră, supuse în antichitate stăpînirii României (Dobrogea, Oltenia) sau aflate sub directă și complexă influență a provinciilor romane înconjurătoare (Muntenia). În acest sens, trebuie subliniat, în primul rînd, faptul că populația autohtonă din toate aceste ținuturi era reprezentată prin daco-geți și alte triburi de origine tracă înrudite, că întreaga regiune, de pe ambele maluri ale fluviului, între Carpați și Balcani, până la Marea Neagră, făcuseră parte, în prima jumătate a secolului I i.e.n., din puternicul stat centralizat dac al lui Burebista¹, că și după constituirea provinciei Moesia între Balcani și Dunăre, în vremea lui Augustus², și după cucerirea Dobrogei în Imperiu

¹ Obiectele au fost adunate în timpul misiunii diplomatiche, îndeplinite în perioada interbelică de colecționar, în țara vecină și prietenă, Bulgaria.

⁷ H. Daicoviciu, Dacia de la Burebista la cucerirea română, Cluj, Edit. Dacia, 1972; I. H. Crișan, Burebista și epoca sa, București, Edit. enciclopedică română, 1975.

¹ R. Syme, *Dionysius Papers*, Bucharest, 1971, p. 40 și urm.

ce să întâlnim în cimitirul dacilor?

riu, eveniment petrecut probabil sub Vespasianus⁴, legăturile dintre băstinașii de la sud și de la nord de Dunăre rămăseseră foarte puternice, cu toate încercările romanilor de a crea o terra deserta între ei⁵. Una din cauzele care au dus la conflictele dintre romani și daci nord-dunăreni era permanenta primejdie a incursiunilor acestora sau ale altor neamuri sprijinite de aceștia în provinciile de la sud de fluviu⁶, iar existența regatului lui Decebal, în cununa Carpaților, amenința înșă integritatea statului roman. În aceste părți, unde autohtoni din provincii erau dispuși, de bună seamă, pentru a se desculpta din dominația română, să sprijine acțiunile marelui conducător dac.

În ce privește situația economică a acestor teritorii, de pe o parte și alta a Dunării, de la Cazane și pînă la vîrsare, ea se caracterizează printr-un mod de producție asemănător, bazat, în primul rînd, pe agricultură și pășorit, prin practicarea acelorași meșteșuguri, dintre care cel mai bine cunoscut ne este olăritul, prin existența unui drum de legătură comun, extrem de favorabil transportului de mărfuri și schimburilor comerciale, respectiv calea navigabilă a fluviului, care asigura relații rapide și le-nicioase între toate aceste jumături.

Din punct de vedere administrativ, trebuie arătat că zona în care au fost descoperite sculpturile de care mă ocup, făcea parte din aceeași provincie cu Dobrogea de astăzi, adică din Moesia Inferior, provincie în a cărei componență, pînă la reorganizarea Daciei de către Aelius Hadrianus, intrau și teritoriile de la nord de Dunăre, cucerite de Ulpius Traianus în campaniile din 101—102 și 105—106, respectiv Olténia de răsărit, colțul sud-estic al Transilvaniei, Muntenia și sudul Moldovei⁷. Uterior, după retragerea lui Aurelian, în timpul Imperiului tîrziu, tot de provinciile sud-dunărene (Dacia Ripensis, Moesia Secunda, Scythia) depindeau capetele de pod pe care românii și le menținuseră la nord de fluviu, ca și teritoriile ocupate vremelnic în sudul Olténiei și al Cimpiei Munteniei de către Constantin cel Mare⁸.

Cit despre organizarea militară a acestor teritorii, este suficient să fie amintite deplasările unei singure mari unități — Legio V Macedonica — pentru a constata strînsa relație existente între armatele provinciilor de la Dunărea de Jos. Unitatea se afla, în anul 67 e.n., în garnizoană la Oescus (Ghighișeni), în vestul Moesiei Inferior; după ce participă la războiele dacice, este mutată de Traianus, în anul 107, la Troesmis, în nord-vestul Dobrogei, rămnind însă în armata același provinciei; după ce unitatea participă la războiele din Orient, Marcus Aurelius o transferă, în anul 167, în Dacia Porolissensis, la Potaissa (Turda), unde rămîne pînă la retragerea lui Aurelian, care o reduse la Oescus, în

⁴ Al. Suciușanu, În legătură cu date de anexare a Dobrogei de către romani, în „Pontica”, 4, 1971, p. 166 și urm.

⁵ În acest sens, de amintit acțiunile lui Aelius Catus, de la începutul erei noastre, și ale lui Plautius Aelius din timpul domniei lui Nero (R. Syme, op. cit.; D. M. Pippidi, Contribuții la istoria veche a României, ed. II, București, Edit. științifică, 1967, p. 288 și urm.).

⁶ Istoria României, vol. I, București, Edit. Academiei, 1968, p. 291—301; H. Dăncoviciu, op. cit.

⁷ Istoria României, vol. I, p. 349.

⁸ D. Tudor, Olténia română, ed. III, București, Edit. Academiei, 1968, p. 438—439.

provincia nou creată, Dacia Ripensis⁸; de aici, detasamente ale unității participă la construirea și paza punctelor fortificate păstrate în stînga Dunării, cum se întâmplă la Sucidava (Cehei—Corabia)⁹. Există și alte numeroase exemple ale cooperării militare între provinciile care ne interesează, dar nu este cazul să mai menționăm aici decit că o mare parte din trupele care au participat la războaiele dacice ale lui Traianus aparțineau Moesiei Inferior și că din unități ale acestelor provincii a fost formată armata Daciei Inferior, în timpul lui Hadrianus¹⁰.

În sfîrșit, în legătură cu unitatea culturală care caracterizează ținuturile de la Dunărea de Jos, trebuie spus că ea se bazează pe fondul comun autohton, pe care îl recunoaștem în cultura materială tradițională existentă în aceste locuri pînă în epoca romană tîrzie. Aceleasi obiceiuri, același credințe, același sincretism religios sunt specifice populației locale, intrată într-un puternic proces de romanizare, prin prezența aici a coloniștilor, militariilor și instituțiilor romane.

Cele de mai sus nu reprezintă decît cîteva puncte de referință, necesare pentru a sublinia interesul pe care îl au pentru istoria noastră descooperările arheologice din ținuturile învecinate. Relațiile sunt însă mult mai complexe și mai largi; ele cuprind și alte domenii de cercetare, cum sunt istoria, lingvistica, literatura, etnografia etc.

Sculpturile pe care urmează să le prezint, sunt în număr de cinci: un cap de statuetă și patru reliefuri votive.

1. Cap de coloar al unui personaj masculin (fig. 1). Provine de la o statuie sau de la un grup statuar de mici dimensiuni. Înălțimea fragmentului păstrat este de 12,8 cm. Starea de conservare este proastă, atât din cauza materialului slab, cât și datorită izbiturilor pe care le-a suferit monumentul distrus. Detaliile sunt în mare măsură ștersă. Se observă ochii în orbite adincite, buclele părului, mustața. Nasul și gura sunt deteriorate. Nu poate fi stabilită precis categoria din care facea parte sculptura, fragmentul păstrat putând proveni, eventual de la un monument cu caracter votiv, mai degrabă de la unul funerar. Din punct de vedere al realizării artistice, piesa, cu toate deteriorările suferite, pare destul de ingrijit lucrată și este singura din cele cinci, care nu face parte din obiectele artizanale de cea mai slabă calitate.

2. Călărețul trac (fig. 2). Placă de marmură, de formă dreptunghulară, înălță de 14,5 cm, lată de 10,4 cm și grosă de 1,3 cm. Chenarul simplu, mai lat jos, este destul de slab pronunțat. Relieful îl reprezintă pe Călărețul trac galopind spre dreapta, în obișnuită scenă de vinătoare. Capul Călărețului, îndreptat înainte, se vede din trei sferturi. Ochiul, nasul și buclele părului nu se mai văd bine, din cauza coroziunii marmorei. Călăretul este îmbrăcat cu o tunică scurtă, abia schițată (se observă mai bine deschizitura triunghiulară de la piept). Pe umeri

⁸ B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, "Klio", 6, 1908, p. 74—77; R. Vulpé, *Din istoria Dobrogei*, vol. 2, București, Edit. Academiei, 1939, p. 154—155; D. Tudor, *Contribuții la armata Daciei Ripensis*, în "Studii și cercetări de istorie veche" (în continuare: S.C.I.V.), 11 (1960), nr. 2, p. 323 și urm.

⁹ D. Tudor, op. cit., p. 454.

¹⁰ B. Gerov, *Zwei neugefundene Militärdiplome aus Nordbulgarien*, în "Klio", 37, 1959, p. 196 și urm.

poartă o mantie, ale cărei falduri, fluturind în vîteza galopului, sunt vizibile în colțul din stînga sus al reliefului. Călărețul are mâna dreaptă ridicată și strinje în pumn o suliță scurtă. Piciorul îl ține îndoit din genunchi.

1. Cap de statuie reprezentând un personaj masculin

2. Călărețul trac la vinătoare

Capul este realizat rudimentar, cu formele neîntrătate. Sunt redată numai picioarele din dreapta. Se pot observa: coama, parul dintr-urechi adunat într-un smoc, ochiul drept și coada. Frijul și șeaua sunt reprezentate destul de vag.

În colțul din dreapta jos al reliefului este redat un mic altar cilindric, apărind ca o prelungire a copitei calului, care calcă pe el.

Lipsesc celelalte elemente care se întâlnesc, deobicei, pe reliefele Călărețului trac la vinătoare, simbol al binelui și curajului: în primul rînd, animalul vinat (de cele mai multe ori un mistreț) care reprezintă intruchiparea răului, apoi pomul simbolizând vegetația și rodnicia, cu șarpele paznic al locurilor sfinte, încolăcit printre crengi, către care se îndreaptă Călărețul, eventual ciinele de vinătoare și slujitorul eroului. Basorelieful prezentat este un produs primitiv al cioplitorilor de rînd, fără experiența mariilor ateliere. De bună seamă, unele amănunte care astăzi nu se mai văd, fuseseră redată inițial prin pictură. Nu se observă nici cea mai mică preocupare artistică și nici o grijă pentru realizarea detaliilor, iar disproportiile caracterizează lucrarea, ca și pe altele din aceeași categorie.

Există numeroase analogii pentru piesa prezentată, în spațiul balcanodunărean, unde cultul Călărețului trac a cunoscut o mare popularitate în secolele II—III, fiind principala divinitate căreia i se inchină localnicii. Cele mai apropiate asemănări le întâlnim la o serie de reliefuri descoperite tot pe teritoriul R. P. Bulgaria¹².

Tinând seama de modul de realizare a sculpturii și de analogiile existente, luarea datează, după toate probabilitățile, din prima jumătate a secolului al III-lea.

3. Călărețul trac (fig. 3). Placi de marmoră de formă aproape pătrată, cu partea superioară ușor arcuită. Lipsesc colțul din dreapta jos. Marmura este foarte erodată, probabil de apă, în cazul că piesa va fi fost găsită în vreo apă curgătoare, dacă nu cumva su intervenit și agenți chimici. Din această cauză, formele reliefului conturat sunt mult esompate. Înălțimea — 11,3 cm, lățimea — 9,6 cm, grosimea — 1,4 cm.

Relieful, din care se văd numai contururile scenei, îl reprezintă pe Călărețul trac în poziție statică. Capul Călărețului este îndreptat înainte, mina dreaptă ține căpăstrul calului, piciorul, îndoit din genunchi, este foarte lung în raport cu trupul personajului, ajungind cu laba la același nivel cu copita calului. Alte detalii și vestimentația nu se mai observă.

Calul are capul îndreptat înainte. Sunt reprezentate numai picioarele din dreapta. Coada scurtă depășește cimpul reliefului, fiind conturată pe chenarul din stînga.

În fața calului, se distinge cu greu forma unui altar paralelipipedic. Nu mai sunt figurate alte elemente întâlnite pe reliefurile Călărețului trac.

Lucrarea, realizată fără simț artistic, se caracterizează prin disproporții evidente și printr-o manieră de lucru rudimentară.

Analogiile cele mai apropiate, ca poziție a Călărețului și ca realizare a imaginii, le întâlnim tot pe teritoriul R. P. Bulgaria¹³.

Data : prima jumătate a secolului al III-lea.

4. Dionysos — Bacchus și ocotii (fig. 4). Placi de marmoră, în formă de ediculă, cu marginea de sus arcuită. Chenarul simplu este mai lat sus și jos. Piesa este destul de bine conservată, avind doar o mică spărtură în dreapta sus. Înălțimea — 29 cm, lățimea — 22 cm în partea inferioară, grosimea — 2,2 cm.

Relieful înfățișeză o scenă obisnuită a cultului dionisiac, zeul fiind însoțit de Pan, Priap (sau un Silen?) și panteră, personaje dintre cele mai frecvent întâlnite în cortegiul lui Dionysos-Bacchus.

În centru, pe toată înălțimea cimpului reliefului, apare Dionysos, aproape nud, doar cu nebrida (piele de animal) care-i traversează pieptul în semicerc, susținută pe umărul stîng. În picioare poartă cișme scurte, cu marginile răsfrînte. Pe cap are o cunună, de sub care pornesc lateral, căzind în spate, buclele părului. Ochii, nasul și gura sunt slab con-

¹² G. Kazanow, *Die Denkmäler des thrakischen Reiterpottos in Bulgarien*, Leipzig, 1938, nr. 73 — fig. 27, nr. 144 — fig. 62, nr. 219 — fig. 120, nr. 304 — fig. 212, nr. 517 — fig. 264.

¹³ Ibidem, nr. 144 — fig. 62, nr. 384 — fig. 212, nr. 489 — fig. 250, nr. 608 — fig. 314, nr. 1816 — fig. 493.

turate. Zeul ține în mină stingă, ridicată în sus și îndoită din cot în unghi drept, sceptrul lung (thyrs), din care se vede doar partea superioară, restul fiind acoperit de imaginea lui Priap. În mină dreaptă, lăsată lateral în jos, ține un ciorchine al căruia virf se află în botul panterei.

3. Căldăreștilor trac în poziție statică

4. Dionysos — Bacchus și acoliti

În dreapta lui Dionysos se află Pan și pantera. Aceasta din urmă, așezată pe dreapta, cu labele din față atingând colțul din stînga jos al cimpului reliefului, are capul întors în sus, sugind cu botul din virful ciorchinelui pe care-l ține zeul în mină dreaptă.

Pan este înștiințat nud, cu picioare de tap și cornițe. Picioarul din dreapta încalcă peste panteră, cel din stînga, aflat în spatele animalului, este doar parțial vizibil. În mină dreaptă îndoită din cot pe piept, ține naiul. Stînga, aflată în spatele lui Dionysos, nu se vede. Trisăturile fetelor, părul și barba sunt neclar schițate.

În stînga lui Dionysos se află Priap (sau un Silen ?), care este imbrăcat cu un chiton, ca un fel de sort, incins la briu, ce-i ajunge pînă deasupra gleznelor. Legătura de la briu este astfel răscută, încit un capăt gros îl afîrnă pe centru, pînă la limita inferioară a veșmintului, sugerind falusul enorm, caracteristic divinității. Priap ține cu mîinile ridicate un talar mare cu fructe, sprijinit pe creștetul capului. Detaliile figurii se disting cu greu.

În partea superioară a cimpului reliefului, de-o parte și de alta a lui Dionysos, sunt reprezentate frunze de vită și ciorchini de strugure.

Dintre numeroasele analogii cu alte reliefuri dionysiace, amintesc aici o scenă bachică intitulată pe un monument tomitan, unde alături de zeu

apar Pan, Priap, pantera, Călărețul trac și un satir¹⁴, un relief provenit din Callatis¹⁵, unde, alături de Dionysos, pantera și un satir, apare, în stînga zeului, Priap cu o atitudine apropiată de cea de pe relieful prezentat, un alt relief callatian¹⁶, unde înălțim o imagine și mai asemănătoare a lui Priap, în sfîrșit, un altul de la Odessos (Varna)¹⁷, pe care zeul este înfățișat nud, împreună cu Pan și un satir.

O mențiune specială trebuie făcută pentru relația existentă între Dionysos și panteră, aşa cum apar aceste personaje pe relieful de care mă ocup. Spre deosebire de celelalte reprezentări dionisiace, unde zeul tine în mîna dreaptă un vas pentru libății, de obicei un kantharos, din care toarnă vin în gura panterei, de data aceasta el ține un ciorchîne cu care hrănește animalul, imagine căreia nu i-am putut găsi, din materialul documentar consultat, nici o analogie, această inovație constituind singura contribuție originală a meșterului care a realizat relieful votiv prezentat, care, în rest, nu este decit o copie banală după modelele de largă circulație în lumea provincială a Imperiului roman.

După maniera de lucru, destul de strânsă de preocupările artistice, cu numeroase disproportii și amânunțe neglijate, dar cu unele mișcări destul de firesc redate, relieful dionisiac pare să dateze din aceeași vreme ca și reprezentările Călărețului trac,

adică din prima jumătate a secolului al III-lea, dar cu rezerva că ar putea aparține și ultimei părți a venitului anterior.

5. Diana (fig. 5). Placă de marmură sfârâmiciosă, de formă dreptunghiulară, spartă în colțul din stînga sus. Chenarul simplu este profilat mai pronunțat doar în partea inferioară. Înălțimea — 49,5 cm, lățimea — 41 cm, grosimea — 5 cm.

Relieful înfățișează obișnuita scenă reprezentând-o pe Diana la vinătoare, împreună cu zeița aflindu-se un cerb și doi cîini. Cioplitorul, total împisat de simțul proporțiilor și de preocupări pentru realizarea artistică, a creat o imagine de un grotesc și o stingăcie naivă unece în felul lor.

În centrul cimpului reliefului se află Diana, pășind spre dreapta, cu piciorul stîng înainte. Chipul îi este înfățișat frontal, zeița avind capul întors spre privitor. În jurul creștetului se distinge vag conturul părului, dispus în semicerc. Ochii, săi mari și apropiati. Nasul și gura nu se

5. Diana la vinătoare

¹⁴ V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Teserul de sculpturi de la Tomis*, București, Edit. științifică, 1963, p. 32–37.

¹⁵ C. Stoican, *Reprezentări bacchice*, Constanța, 1968, p. 23–25, fig. 2.

¹⁶ Ibidem, p. 30–31, fig. 5.

¹⁷ Goranika Tončevska, Izvestija — Varna, II, 1960, p. 77, nr. 6 și pl. VIII/39.

observă, din cauza vătămării monumentului și a conturării slabă. Capul foarte mare și gâtul gros, fără nici o trăsătură feminină, sunt în totală disproportie cu trupul și membrele divinității. În mîna stîngă strinsă în punuri și întinsă înainte, Diana ține arcul semicircular, cu coarda redată printr-o reliefare puternică, mult prea groasă în raport cu dimensiunile arcului. Meșterul a încercat să redea vibrația corzii arcului după slobozirea săgeții, incizind o serie de lini îmbrăcate în spațiul cuprins între arc și coardă. Mîna dreaptă, îndoită din cot în sus, într-o curbură nefirescă, vrea să sugereze relaxarea de după eliberarea corzii arcului. Într-un mod cu totul insolit a fost recitată îmbrăcămintea zeiței, adică bine cunoscutul chiton scurt pînă deasupra genunchilor, strins la mijloc și inchis pe gît. Modul în care a fost realizată partea inferioară a vesenintului sugerează mai degrabă imaginea unor pantaloni scurți, decit pe aceea a poalelor unei fuste, aceasta datorită faptului că cioplitorul a săpat inițial contururile picioarelor în întregime și apoi a trasat linia de jos a chitonului, care se observă însă continuu peste ambele picioare și în spațiul dintre ele, adică pe spatele cerbului, aflat în planul al doilea. De remarcat că și cingătourea a fost plasată, prin două lini parallele slab incizate, mai jos de talie, ceea ce a făcut să sporească nefirescul și disproporțiile. Diana poartă în picioare cîsmă scurte, pare-se cu margininea puțin răsfrință.

Cerbul, aflat în spatele zeiței, înaintează la pas, avînd conturate toate cele patru picioare, disproportionate, cele din spate fiind prea scurte. Gâtul înalt, capul fără detalii, coarnele cu increngături în toate direcțiile, pornind din creștet, adăugă note în plus de nefiresc întregii imagini. Cei doi clini, plasati lateral, spre cele două margini ale reliefului, sunt foarte mici în comparație cu Diana și cu cerbul, fiind schițași sumari, cu labele din față ridicate, sprijinindu-se pe cele din spate, cu urechile înălțate, cu cozile scurte, într-o mișcare ce a vrut să sugereze atacul asupra cerbului.

În colțul din dreapta sus al cimpului reliefului se observă frunzele unui copac, conturate astfel încit dă impresia că ar continua coarnele cerbului. Întreaga imagine, realizată fără nici o capacitate de reducere în perspectivă, deși scena se desfășoară pe mai multe planuri, are un aspect de-a dreptul caricatural, datorită naivității și nepricerperii unui cioplitor care ne-a lăsat această lucrare incomparabilă cu vreo altă înfatășare rămasă din antichitate a Dianei, cu toate că tema este comună și mult răspîndită.

Piesa, care constituie unul din produsele de cea mai slabă calitate ale artei provinciale, poate fi datată în vîacul al III-ia e.n.

Cele patru reliefuri votive prezentate (asupra capului de statuetă nu mai zăbovesc, neputindu-i stabili o semnificație precisă) au cîteva trăsături comune. Din punct de vedere al conținutului, divinitățile reprezentate, Călărețul trac, Dionysos și Diana, au un caracter agrest, sănătatea legate de principala ocupare a locuitorilor acestor tînături, fiind foarte populare în lumea satelor din Moesia Inferior și din Dacia.

Călărețul trac este divinitatea locală cea mai răspândită la populația de origine tracică din sudul Dunării. Numărul reprezentărilor sale, în special reliefuri, dar și statui, este foarte mare²¹. În contactele lor cu autohtonii, coloniștii romani, ca și grecii din orașele vest-pontice, au adoptat și el această divinitate, după cum o dovedesc inscripțiile de pe unele monumente sau locul descoperirii altora²². Latinii îl numesc *Hero*²³, iar grecii *Heros*²⁴. Divinitatea era legată de activitatea agricolă, de regenerarea naturii, dar și de cultul morților²⁵. Numărul reprezentărilor Eroului trac este mai mare în partea de sud a ținuturilor tracie, fără să fi însă deloc neglijabil în ținuturile dinspre Dunăre. În Dacia este mai puțin răspândit cultul acestui zeu, dar sunt cunoscute cîteva imagini ale sale, descoperite mai ales în partea de sud a provinciei²⁶. În procesul de sincretism religios, caracteristic epocii romane în aceste locuri, Călărețul trac apare în asociere cu alte divinități : Cybella²⁷, Dionysos²⁸, Hermes²⁹ etc.

Dionysos era, de asemenea, foarte popular în aceste ținuturi³⁰. Localnicii îl numeau, conform tradiției italice, și *Liber Pater* și se pare că răspindirea astăzi de mare pe care a cunoscut-o cultul său se datorează asemănările făcute cu divinitatea locală *Sabazios*³¹. Spre deosebire de Călărețul trac, Dionysos este cunoscut și dintr-un număr destul de mare de reprezentări și inscripții descoperite în Dacia³².

²¹ Nu este posibil să fie inspirate aici toate lucrările unde au fost publicate monumente ale Călărețului trac, mulțumindu-mă să amintesc doar repertoriul lui G. Kazarov, citat mai înainte, care cuprinde piesele descoperite în Bulgaria pînă în 1938, apoi catalogul pieselor intrătă în colecția Muzeului de Istorie și Arheologie Constanța, pînă în 1968, publicat de C. Scorpan. Consulatul trac, Constanța, 1968, în sfîrșit, monumentele care se aflau în 1969 la Muzeul Național de Antichități din București, în parte transferate ulterior la Muzeul de Istorie al R. S. România, adunate de Gabriella Bordenache în volumul 1 al lucrării *Sculpture greche și romane*, București, 1969, p. 99—112.

²² De pildă, din Tomis provin mai mult de 20 de reprezentări ale Călărețului trac din *Histria vrea zecă*, din Callatis cum tot atâtca IV. Gabriella Bordenache, op. cit., C. Scorpan, op. cit.

²³ Ex. gratia : C.I.L., III, 7.524 ; Gr. Florescu, *In memoria lui V. Pătrun*, București, 1934, p. 124 și urm.

²⁴ Ex. gratia : G. Poenaru-Bordescu, „Studii clasice”, 5, 1943, p. 292 (inscripție din apropiere de Callatis) ; A. Rădulescu, S.C.L.V., 14, 1963, 1, p. 98, nr. 10 (din Tomis) ; G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, ed. II, Sofia, 1970, nr. 77—78 ter, 79 bis-80 (toate din Odessos), nr. 327, 330 (din Messambria și imprejurimi) etc.

²⁵ Apare pe unele stèle funerare ca, de exemplu, cele de la Dulgheru — jud. Constanța (A. Rădulescu, op. cit., p. 93, nr. 14) și Capidava (Gr. Florescu, „Dacia”, 5—6, 1935—1936, p. 368—370).

²⁶ D. Tudor, op. cit., p. 378.

²⁷ V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, loc. cit. ; C. Scorpan, op. cit., p. 79—81, nr. 40.

²⁸ C. Scorpan, loc. cit.

²⁹ C. Scorpan, op. cit., p. 65—70, nr. 31—34 ; Gr. Florescu, op. cit., p. 420.

³⁰ D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, Edit. științifică, 1969, p. 234 și urm. ; Maria Munteanu, „Pontica”, 6, 1973, p. 79—81.

³¹ *Dictionar de istorie veche a României*, București, Edit. științifică și encyclopedică, 1976, p. 813.

³² M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, Edit. științifică, 1969, p. 362 ; D. Tudor, op. cit., p. 378—378.

Diana, care se pare că fusese și ea assimilată cu o zeită locală, anume Bendis²⁰, este de asemenea o divinitate care și-a cîștigat popularitate în rîndurile populației locale, deși numărul monumentelor care o reprezintă este destul de mic. În schimb, există o serie de documente epigrafice, atât din Moesia Inferior²¹, cât mai ales din Dacia²², care o atestă pe zeită, numind-o : Diana Regna²³, Diana Aeterna²⁴, Diana Optima²⁵, Diana Augusta²⁶, Diana Sancta²⁷, Diana Potentissima²⁸, Diana Vera et Bonae²⁹, Diana Victrix³⁰, Diana Mellifica³¹, ultimul epitet părind să indice cel mai bine legăturile divinității cu preocupările autohtonilor. Dar cele patru reliefuri asupra căror m-am oprit, prezintă trăsături comune și din punct de vedere al realizării lor artistice. Toate fac parte din categoria artei provinciale romane specifice ținuturilor de la Dunărea de Jos. Sunt caracteristice disproportiile, stîngăcările și naivitatea în redarea mișcărilor și a perspectivei, neprinciperea în realizarea detaliilor, adesea neglijate. Asemenea plăci cu reliefuri erau icoane ieftine, execuțate de meșteri fără școală sau de amatori, fiind folosite de oamenii fără avere, de locuitorii fără rafinament și fără pretenții ai așezărilor rurale sau chiar de sărăcimea de la periferiile orașelor. Calitatea artistică interesă prea puțin, fiind important doar ca obiectele de cult să infățișeze suficiente trăsături distincte pentru recunoașterea uneia sau alteia dintre divinitățile cărora le erau inchinate.

Dinire cele patru piese se remarcă în mod special placa cu reprezentarea Dianei la vinătoare, care îmi pare că se constituie ca un *summum al naivității artistice, al grotescului involuntar*, aşa cum a ieșit din mina unui sculptor neavizat și fără talent, care a lăsat posterității o imagine atât de bizără a sprintenei zeițe-fecioară, a elegantului cerb și a celor doi vajnici clini de vinătoare.

Cronologic, reliefurile, ca și capul de statuetă, se încadrează, în linii mari, în secolele II—III e.n., cu mai multă probabilitate în acesta din urmă, dacă ținem seama de valoarea artistică a lucrărilor, deși o cronologie mai exactă a artei provinciale, pe baza analizelor stilistice, nu a fost încă realizată, nici pentru toate epociile, nici pentru toate teritoriile asupra cărora s-a instărat puterea romană.

²⁰ Dicționar de istorie veche a României, p. 87.

²¹ Maria Munteanu, op. cit., p. 81—82.

²² M. Bîrbolescu, „Dacia”, NS, 16, 1972, p. 203 și urm.

²³ C.I.L., III, 1003 (Apulum), 14 486 (Ostrovă) ; D. Tudor, S.C.L.V., 13 (1963) nr. 1, p. 198 (Gallican Mare, jud. Dolj) ; I. I. Rusu, Acta Muzei Napocaensis, 1, 1964, p. 187 (Inăceni, jud. Harghita).

²⁴ C.I.L., III, 8161 (Tulcea, jud. Tulcea).

²⁵ C.I.L., III, 7526 (Vicus Coleris — Vada, jud. Constanța).

²⁶ C.I.L., III, 1001, 7742, 12587 (Apulum) ; C.I.L., III, 7903 (Ulpia Traiana), 8014 (Drobeta) ; D. M. Teodorescu, B.C.M.I., 1914, p. 184, nr. 7 (Tormis) ; C.I.L., III, 948, 1, I. Rusu, op. cit., p. 188 (Inăceni, jud. Harghita) ; C. Daicoviciu, „Dacia” 7—8, 1937—1940, p. 301 (Alburnus Major) ; D. Tudor, op. cit., p. 118 (Pojejena de Sus, jud. Caraș-Severin).

²⁷ D. Tudor, op. cit., p. 303 (Clermont Nou, jud. Dolj).

²⁸ C.I.L., III, 1418 (Ulpia Traiana).

²⁹ M. Macrea, Anuarul Institutului de studii clasice Cluj (în continuare A.I.S.C.), 1, 1928—1932, p. 119 (Mera, jud. Cluj).

³⁰ C. Daicoviciu, A.I.S.C., 1, 1928—1932, p. 84 (Ulpia Traiana).

³¹ C.I.L., III, 1002 (Apulum).

De bună seamă, nu se pot trage nici un fel de concluzii pe baza sculpturilor prezentate, nefiind cunoscute nici condițiile de descoperire, nici locul exact de unde au fost aduse. Ele se adaugă la numeroasele monumente similare descoperite pînă acum, contribuind numeric și prin ineditul unor imagini la cunoașterea mai completă a producției artistice provinciale, realizată pentru nevoile spirituale ale celor mai largi pături de locuitori din provincile de la Dunărea de Jos.

Sculptures romaines

provinciales de l'ouest

de la Moesie Inferieure

La fin de l'ouvrage, l'auteur nous offre une autre catégorie de l'œuvre archéologique, en représentant les résultats d'une autre campagne de recherche dans la collection de Corneliu Bălărescu, membre de la Société Numismatique Roumaine. Malheureusement, la découverte, isolée que elle est, ne permet pas de faire émerger des tendances fondamentales de l'œuvre provinciale et sociale.

L'action de recherche et inventaire des biens culturels dans les collections bucarestoises a introduit dans le circuit de la connaissance scientifique quelques sculptures romaines qui font partie de la collection Corneliu Bălărescu, membre de la Société Numismatique Roumaine. Bien que le lieu de la découverte des pièces ne puisse pas être précisée suffisamment, l'auteur emploie son ample information et autorité scientifique pour les encadrer du point de vue chronologique, typologique et territorial.

Parmi les pièces étudiées, la plaque qui représente Diane à la chasse jouit d'une haute considération de la part de l'auteur, reconnu comme spécialiste estimé du domaine.

Les sculptures romaines appartiennent aux II — III siècles et elles s'ajoutent aux nombreux monuments similaires découverts jusqu'à présent, en contribuant numériquement et par l'édilit de certaines images à la connaissance plus complète de la production artistique provinciale, réalisée pour les habitants des provinces du Bas Danube.